

*Яворська Г. Х.,**доктор педагогічних наук, професор,
професор мистецтвознавства та загально-гуманітарних дисциплін
факультету лінгвістики і перекладу
Міжнародного гуманітарного університету**Ларіна Е. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германських та східних мов
факультету лінгвістики і перекладу
Міжнародного гуманітарного університету*

МОВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК (ЧАСТИНА 1)

Анотація. У статті розглядається феномен толерантності, зокрема мовної, у парадигмі різних соціально-гуманітарних знань. Мовна толерантність прагматично спрямована та виступає як вербальна реалізація загального принципу толерантності. Розглядається співвідношення понять «терпимість», «ввічливість» і «політична коректність».

Ключові слова: толерантність, соціально-гуманітарна наукова парадигма, мовна толерантність, ввічливість, терпимість.

Постановка проблеми. Складний розвиток міжнародної системи потребує вирішення проблеми толерантності суспільства. Причиною цього є розуміння того, що різні форми інтолерантного урегулювання проблем і конфліктів, що виникають у сфері міждержавної, міжетнічної та міжкультурної взаємодії, є неефективними. Поглиблений розгляд мовної толерантності в її різних аспектах з опорою на модерністські та постмодерністські соціологічні теорії має велике значення також для сучасної лінгвістики [12], дає змогу подивитися на багато проблем політичної дискурсології в новому ракурсі, збагатити новими підходами дискусії, які точаться зараз, щодо впливу на масову політичну свідомість певних дискурсивних практик.

Різні підходи до вивчення толерантності (Н.А. Бердяєв, Р.Р. Валітова, Л. Вітгенштейн, А.С. Капто, П.А. Кропоткін, Н.А. Купіна, О.А. Михайлова, П.А. Сорокін, І.А. Стернін, Е.С. Суміна, М.Б. Хомяков, З. Бауман, І. Бубіс, М. Розенбах, А. Вірлахер) свідчать про те, що толерантність є одним зі складних і багатоаспектних феноменів сучасності. Водночас різноманіття підходів демонструє також суперечливість досліджуваного феномена.

Таким чином, тема дослідження пов'язана з **актуальною проблемою** в сучасній світовій науці, у тому числі й у лінгвістиці. Причому прослідковується тенденція визнання толерантності новою проблемою глобального миру [9, 11–25], що сприяє виникненню нових підходів, також за допомогою лінгвістичних методів, у дослідженні цього феномена.

Означена ціль потребує в межах нашого дослідження рішення таких **завдань**:

- проаналізувати основні роботи, присвячені цьому феномену в різних напрямках соціально-гуманітарного знання;
- визначити поняття «мовна толерантність» та її складники;
- виявити та проаналізувати особливості та функції мовної толерантності в контексті різних соціально-гуманітарних знань.

Виклад основного матеріалу. Семантичне поле змістів, що задається поняттям толерантності як у сфері повсякденної мови, так і в окремих сегментах спеціалізованого знання, може бути експліковане за допомогою звертання до словників, що фіксують стійкі семантичні характеристики цього поняття.

Етимологічно слово «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* (нести, переносити, витримувати, терпіти). Деривативний іменник *tolerantia* має значення терпіння, терплячості й витривалості. Звернувшись до сучасного значення цього поняття в повсякденній мові, можна констатувати, що воно практично зведене до значення «терпимість» із властивим останньому відтінком пасивності. Словники загальноживаної лексики як української (толерантність), так і російської (толерантность), англійської (*tolerance, toleration*), французької (*tolerance*) і німецької мов (*Toleranz*) указують «терпимість» (*Duldsamkeit*) як головний синонімічний еквівалент толерантності.

Сучасна **філософія** розглядає концепцію толерантності як інструментальну цінність, як те, «що сприяє досягненню іншої, більш «вагомої» за своїм значенням цінності» [9, с. 727]. При цьому знову відзначається логічна парадоксальність цього поняття, яка полягає в «суперечливості твердження доброти утримання від запобігання морального зла» [9, с. 726], коли «суб'єкт не вживає своєї сили, хоча його власні сили спонукають його до цього» [9, с. 727]. Принципи толерантності були розвинені в традиціях західної культури, і європейські цінності стали основою міжнародних положень про «загальнолюдські цінності». При цьому толерантність виступає дійсно як інструментальна цінність, як обмежник прояву інтолерантності (агресії). Дослідження М.Б. Хомякова показує, що толерантність та її межі можуть розглядатися прагматично [11, с. 11–25].

Соціологічні теорії модерну внесли історично вагомих внесок в осмислення проблеми толерантності та практичну розробку її принципів. Зокрема, було розкрито причини інтолерантності в суспільстві модерну, було визначено, які суспільні механізми ведуть до формування відносин толерантності в соціумі (Є. Дюркгейм, Т. Парсонс), а також було запропоновано нові орієнтири формування суспільства на основах толерантності (концепція неогоїстичної любові П.А. Сорокіна).

Лінгвокультурологічний аспект толерантності враховує також такі фактори, як культурні та поведінкові стереоти-

пи, соціальний статус, ситуація спілкування та інші. Сучасна лінгвокультурологія розбудовує ці ідеї та стверджує, що мова, мислення та культура тісно взаємозалежні: навколишній світ постає у вигляді реальної картини миру, концептуальної картини миру та мовної картини миру, які породжуються специфікою діяльності, способу життя й національної культури цього народу [5, с. 47–53]. Згідно з лінгвокультурологічною концепцією, толерантність можна розглядати як концепт у рамках певної культури, що має відповідне оцінне відбиття в мові.

Концепт «толерантність» утворився в межах західної ідеології прагматизму й означає спосіб безконфліктного існування в суспільстві, засіб досягнення певної мети. Це формальна, нормативна категорія. Цим пояснюється її відмінність від концепту (поняття) «терпимість», який означає не тільки по-благливість і спосіб безконфліктного існування в суспільстві, а й християнську чесноту, показник духовного розвитку людини, її моральних якостей (С. Булгаков, І. Ільїн, М. Лосський, В. Соловйов, Г. Сковорода). Крім зазначених вище ознак терпимості, філософами відзначається також «покірливість» як основна ознака цього феномена. Дослідники звертають увагу на те, що проблема толерантності завжди перебувала у сфері впливу держави та церкви і розумілася насамперед як терпимість стосовно іншої релігії, іншої культури.

У контексті культурних традицій співвідношення понять «толерантність» і «терпимість» можна порівняти зі співвідношенням поняття «ввічливість» у різних культурах (politeness, civility, Höflichkeit). Православний світогляд, навпаки, визначив етичні норми соціальної взаємодії, засновані на християнських заповідях, що виходять із принципів любові до близького, співчуття, жалю й взаємодопомоги, досить далеких від прагматично орієнтованої раціональної поведінки.

Проте «ввічливість» і «толерантність» не є ідентичними поняттями. Ввічливість належить до сфери етикету, який «хоча й виражає зміст тих або інших принципів моральності, у традиційному суспільстві, як правило, стає ритуалом, має чисто зовнішню, відірвану від свого морального ідеалу форму, строго канонізований характер» [7, с. 427].

Толерантність же належить до області етики, специфіка якої обумовлена її нормативним характером. Етика формулює ідеї про добро та зло у вигляді ідеалів, моральних принципів і норм поведінки [7, с. 420]. Толерантність виступає як мовний фільтр, який накладає певні обмеження на спілкування, поведінку, можливість негативного відношення один до одного. Відповідно, під мовною толерантністю розуміємо сукупність лінгвістичних засобів, що сприяють актуалізації принципу толерантності в мовленні [1; 4].

Толерантність із позицій прагмалінгвістики співвідноситься з категорією ввічливості. Прояв толерантності вважають часткою вияву ввічливості: толерантність, як і ввічливість, використовується для встановлення гармонійних міжособистісних відносин між комунікантами, але прояв толерантності, на думку О. Іссерс, може бути пов'язаний також із вираженням негативної оцінки об'єкта висловлення. У ході вербалізації вихідна інтенція адресанта зазнає впливу комплексу мовних і мовленнєвих фільтрів, висловлення виражає негативну оцінку в зм'якшеному виді [2, с. 106–109].

Толерантність із позицій риторики необхідна в культурі масової комунікації та політиці, основною функцією яких є функція впливу. О.А. Михайлова називає такі закони сучасної

загальної риторики, спрямовані на гармонічне, безконфліктне спілкування адресанта й адресата та прояв принципу толерантності:

1. Закон «діалогу, що гармонізує».
2. Закон просування й орієнтації адресата.
3. Закон емоційності мовлення.
4. Закон задоволення слухача (різноманітність мовних форм, гумор, чергування «важких» питань із «легкими») [6, с. 80–92].

Толерантність із погляду психології досить добре вивчена та означає відсутність або ослаблення реагування на певний несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його дії. Це означає, що прояв толерантності припускає відсутність або приглушення емоцій суб'єкта, які входять в структуру агресивної поведінки та дій.

Отже, для вираження толерантності як антипода агресії необхідна редукація емоційної складової спілкування. Як агресія, так і толерантність можуть проявлятися в ситуації конфлікту. Логічна аргументація та редукування емоцій, тобто прояв толерантності, є ознаками конструктивної стабілізації конфлікту. У межах мовної розробки проблеми толерантності з'являється можливість екстраполювати поняття «толерантність» і «агресія» до сфери лінгвістики. Мовну толерантність можна визначити як використання лінгвістичних засобів для зниження агресивності висловлення, утримання висловлення в рамках етико-мовної норми. При цьому необхідно з'ясувати, які лінгвістичні засоби служать для подолання мовної агресії та мовних конфліктів [1; 4; 10; 13].

Предметом **політологічного підходу** до вивчення толерантності є політична толерантність у відносинах між різними політичними поглядами особистостей, суспільних рухів, організацій, партій, суб'єктів міжнародних відносин на міжнародному, загальнонаціональному, регіональному та міжгруповому рівнях. Політична толерантність – це знаходження консенсусу між учасниками переговорів, соціальними групами, дипломатія, тактика в розв'язанні конфліктних ситуацій, запобігання їм. Політичні аспекти толерантності проявляються у сфері соціальної волі, у дотриманні прав людини, у реалізації політичних переконань, у політичному плюралізмі, політичній культурі країни та нації. Політична толерантність проявляється в різних сферах суспільної свідомості (індивідуальній, колективній, політичній, етнічній), у різних соціальних і демографічних груп населення.

У політологічних словниках [8] даються такі значення політичної толерантності:

- 1) позиція політичних сил, їхня готовність припускати існування інакомислення у своїх рядах;
- 2) у житті окремої особистості – прояв готовності прислухатися до думки політичних супротивників, прагнення їх переконати засобами логічної аргументації;
- 3) практика гідних форм визнання своєї поразки в політичній боротьбі.

Однією з найбільш розроблених галузей наукового дослідження феномена толерантності в Німеччині є **ксенологія** – наука про чуже (das Fremde). Спостерігається певне багаторівневе трактування цього явища, обумовлене історичними й політичними причинами. Аналіз німецькомовних джерел виявляє такі визначення:

1. Толерантність як визнання правителя (Toleranz als Zugeständnis des Herrschers).

2. Толерантність як індиферентність (Toleranz als Indifferenz).
3. Толерантність як емпатія (Toleranz als Empathie).
4. Толерантність як повага (Toleranz als Respekt).
5. Толерантність як оцінка гідності (Toleranz als Würdigung).
6. Толерантність як терпіння (Toleranz als Duldsamkeit, Duldung) [14].

Ксенологія виділяє ряд ознак, характерних для феномена толерантності: усвідомлене прийняття, повага, емпатія.

Толерантність у сучасній Німеччині визнається основою демократичного суспільства, життєво необхідним елементом демократії. Демократична толерантність зобов'язує аргументувати, виключає наклеп на супротивника, але й не зобов'язує до беззахисності проти супротивника (streitbare Demokratie). Німецька політична демократія закликає до мирного співіснування християнства та ісламу.

Висуваючи принцип толерантності як один з основних принципів демократичного суспільства, сучасні Німеччина (Bündnis für Demokratie und Toleranz – gegen Extremismus und Gewalt) та Україна (Закон «Про внесення змін в Кримінальний кодекс України про відповідальність за злочини за мотивами расової, національної або релігійної нетерпимості») ставлять правові бар'єри проти поширення ідей екстремізму, насильства та ксенофобії. Толерантність (ein tolerantes Land) активно формується в німецькій колективній свідомості за допомогою спеціальних заходів пропагандистського (civitas, entimon, xenos) і культурно-освітнього характеру. Україна вже вступила на шлях до вироблення схожих інституціональних способів впливу на формування толерантного мислення своїх громадян.

Якщо ж звернутися до поняття «толерантність» у більш широкому, міжнародному контексті, то покажемо, нормативним прикладом його вживання слід визнати Статут ООН і Декларацію принципів толерантності (затверджена Резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р.) [15]:

«Стаття 1. Поняття толерантності.

1.1. Толерантність означає повагу, прийняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження та способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та воля думки, совісті та переконань. Толерантність – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний борг, але й політична, правова потреба.

Толерантність – це чеснота, яка уможливає досягнення миру та сприяє заміні культури війни культурою миру.

1.2. Толерантність – це не потурання. Толерантність – це насамперед активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Ні за яких умов толерантність не може служити виправданням зазіхань на ці основні цінності. Толерантність повинні проявляти окремі люди, групи та держави.

1.3. Толерантність – це обов'язок сприяти затвердженню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини й стверджує норми, установлені в міжнародних правових актах в області прав людини».

Визначення толерантності ЮНЕСКО, крім своєї повноти, має, таким чином, ясно виражений активний зміст, протилежний пасивній терпимості. Іншими словами, толерантність – це

система норм, яка поширюється як на мікро-, так і на макросоціальний рівень.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного, на наш погляд, можна:

1) виявити на основі аналізу різних джерел суперечність феномена толерантності (толерантність як пасивне/активне ставлення до іншого) і провести чітку відмінність між толерантністю як активною позитивною позицією, відкрито й конструктивно націленою на взаємодію з представниками інших позицій, груп, культур тощо, і терпимістю як пасивною позицією, що допускає прояв «чужого», але лише в силу вимушеної необхідності запобігання конфліктам;

2) констатувати, що зміст поняття толерантності варіюється, як ми показали, залежно від предмета дослідження. Але більш важливим є те, що різні соціальні й культурні групи вкладають у це поняття різний зміст, який змінюється в контексті соціокультурної динаміки, збагачуючись усі новими змістами в міру того, як соціум стає все більш відкритим;

3) визначити толерантність та її зміст як багатогранне, поліфункціональне та динамічне явище, що збагачується новими змістами. Проведений нами аналіз категорії толерантності в парадигмі різних знань може бути резюмований у систематичному багаторівневому описі змісту цього поняття, якій виступає як складна категорія, семантичні диференціації якої залежно від її конкретно-мовної або загальновоживаної спеціалізації виявляють досить стійкі риси «сімейної подібності» (Л. Вітгенштейн). Зокрема, через усі значеннєві рівні толерантності проходить зафіксована нами відмінність активної та пасивної інтерпретації цієї категорії;

4) зазначити, що толерантність – це інструментальна цінність, яка використовується для досягнення певної мети. Мовна толерантність – це вербальна реалізація загального принципу толерантності, заснована на категоріях філософії, психології, етики. Основу поняття «толерантність» становить опозиція «свій – чужий». Для прояву толерантності необхідно зниження емоційної складової;

5) відрізнити мовну толерантність завдяки її прагматичній спрямованості від комунікативної категорії ввічливості: ввічливість належить до сфери етикету, толерантність обмежується етичними вимогами недопущення агресії;

6) визначити такі відмінності понять «толерантність», «терпимість» і «політична коректність»:

а) терпимість належить до сфери моралі, поняття «толерантність» і «політична коректність» акцентують прагматичний і соціальний складники безконфліктного співіснування в суспільстві;

б) у пресупозицію поняття «політична коректність» входить дискримінація щодо груп людей, відокремлених за зовнішньою ознакою.

Таким чином, сутнісне ядро толерантності можна зафіксувати як систему норм мовної та соціальної дії, що поширюється на різні рівні індивідуального, суспільного, державного та міждержавного буття, і як визначальний характер нашої взаємодії та ставлення до різних проявів соціально-культурної різноманітності.

Сучасна теорія та практика толерантного спілкування має будуватися на основі безперервної адаптивної моделі толерантної мовної комунікації, яка сприятиме формуванню прагматичної толерантної компетенції, зниженню рівня конфліктності комунікативної взаємодії в суспільстві.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : Удиторіал УРСС, 2003. – 284 с.
3. Кушніренко І.Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / І.Ю. Кушніренко. – Одеса, 2008. – 193 с.
4. Ларина Э.В. Лингвистические способы выражения толерантности/интолерантности в политическом дискурсе / Э.В. Ларина // Новітня філологія. – 2010. – № 35 (15). – Миколаїв : Чорноморський державний гуманітарний університет імені П. Могилы, 2010. – С. 62–69.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В.А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
6. Михальская А.К. Основы риторики. Мысль и слово : [учеб. пособие для учащихся 10-11-х кл. общеобраз. учрежд.] / А.К. Михальская. – М. : Просвещение, 1996. – 415 с.
7. Словарь по этике / под ред. А.А. Гусейнова, И.С. Кона. – М. : Политиздат, 1989. – 448 с.
8. Политология: словарь-справочник / [М.А. Василик, М.С. Вершинин и др.]. – М. : Гардарики, 2000. – 328 с.
9. Современный философский словарь. – Спб. : Академичний проект, 2004. – 864 с.
10. Сумина Е.С. Толерантность (от феномена до лингвокультурного концепта) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Е.С. Сумина ; Екатеринбург, 2007. – 277 с.
11. Хомяков М.Б. Толерантность и ее границы: размышления по поводу современной англо-американской теории общения / М.Б. Хомяков // Философские и лингвистические проблемы толерантности: коллективная монография ; отв. ред. М.Б. Хомяков, Н.А. Купина. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2003. – С. 11–25
12. Чудинов А.П. Политическая лингвистика : учеб. пособие / А.П. Чудинов. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 256 с.
13. Южакова Ю.В. Толерантность массово-информационного дискурса идеологической направленности : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Ю.В. Южакова ; Челябинск, 2007. – 203 с.
14. Wierlacher A. Konturen und Aufgabenfelder kulturwissenschaftlicher Xenologie / A. Wierlacher // Kulturthema Kommunikation. – Möhnesee : Residence-Verlag, 2000. – S. 263–278.
15. Декларація принципів толерантності : затверджена Резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Ларина Э. В., Яворская Г. Х. Языковая толерантность в контексте социально-гуманитарных наук

Аннотация. В статье рассматривается феномен толерантности в парадигме различных социально-гуманитарных знаний. Языковая толерантность прагматически направлена и выступает как вербальная реализация общего принципа толерантности. Рассматривается также соотношение понятий «терпимость», «вежливость» и «политическая корректность».

Ключевые слова: толерантность, социально-гуманитарная научная парадигма, языковая толерантность, вежливость, терпимость.

Larina E., Yavorska G. The language of tolerance in the paradigm of social and humanitarian sciences

Summary. The phenomenon of tolerance in the paradigm of social and humanitarian sciences is considered in the article. The language of tolerance is pragmatically aimed at and acts as a verbal realization in the general principal of tolerance. The correlations of concepts like tolerance, courtesy and political correctness are considered.

Key words: tolerance, scientific paradigm, language of tolerance, civility.